

O categorie de izvoare documentare pluridisciplinare: recensămintele populației (sec. XVIII-XX)

MARICICA IFRIM

1. Recensământul populației, prezentare generală

Recensământul populației este cea mai veche operațiune statistică, fiind atestat încă din antichitate pentru China, Egipt, Grecia și Imperiul Roman. În forma sa modernă, recensământul a reapărut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Recensământul general al populației s-a impus cu regularitate în Statele Unite ale Americii începând din 1790¹; din același an, o circulară a administrației revoluționare franceze prevedea recenzarea întregii populații, însă primul recensământ în Franța datează din 1801, organizat de Napoleon I², în Anglia din același an, 1801³, în Danemarca din 1840 etc. Scopul acestor recensăminte era de a avea informații privind numărul populației în vederea realizării evidenței pentru aplicarea măsurilor fiscale și pentru recrutarea populației masculine la serviciul militar.

Primul recensământ organizat pe principii științifice moderne, de statisticianul A. Kettle, s-a realizat, în 1846, în Belgia, iar începând cu mijlocul secolului al XIX-lea recensământul populației se desfășoară după reguli metodologice speciale de aplicabilitate internațională.

Periodicitatea organizării recensământului, cu excepția anilor din timpul celor două războaie mondiale, este din cinci în cinci ani în unele state (Franța, Danemarca, Irlanda, Canada etc.) sau din zece în zece ani (restul statelor din Uniunea Europeană, S.U.A. ș.a.). În România extracarpatică primul recensământ⁴ s-a desfășurat în perioada decembrie 1859 – martie 1860, continuat de recensămintele din decembrie 1899 și decembrie 1912; după Marea Unire, în decembrie 1930 și aprilie 1941; după al Doilea Război Mondial, în ianuarie

---

¹ www.archives.gov (U.S. National Archives & Records Administration).

² www.archivesdefrance.culture.gouv.fr. (Direction des Archives de France).

³ www.familyrecords.gov.uk și www.hmc.gov.uk/nra (Family Records și National Register of Archives).

⁴ Primul recensământ după formarea statului național modern român.

1948; februarie 1956; martie 1966; ianuarie 1977. După 1989, România a reluat efectuarea decenală a recensământului populației în 1992 și 2002.

Scopul recensământului populației a comportat o modificare în conținut și efecte: în 1930, fiind direcționat spre „cunoașterea exactă a numărului populației <care> înlesnește guvernelor sarcina de a îngriji de îmbunătățirea mijloacelor ei de trai”⁵, precizând că „nu urmărește nici scopul de a pune biruri noi, nici de a încasa birurile vechi”⁶ iar, în 1992, propunându-și cunoașterea principalelor caracteristici ale populației (demografie, studii, profesie, tip de activitate etc.) și nivelul de trai (tip de locuință, regim de ocupare, formă de proprietate, facilități, confort etc.), atât la nivel național, cât și la nivel local. Rezultatele recensămintelor contemporane au numeroase utilizări și sunt foarte variate în funcție de analiză, de cercetare, de prognoze și de acțiune a statului.

Recensământul populației a devenit o operațiune extrem de complexă, necesitând un număr impresionant de recenzori și organizarea lui prin implicarea unor instituții ale statului, costuri mari atât în pregătirea, desfășurarea cât și în prelucrarea statistică ulterioară a datelor din fișele individuale.

2. Recensământul populației în practica arhivistică internațională

Majoritatea Arhivelor străine conservă și valorifică recensămintele populației pentru informațiile istorice pe care acestea le conțin. Astfel, în Franța, legislația referitoare la recensăminte ale populației (legi, decrete) stipulează predarea la Arhivele naționale și departamentale a documentelor rezultate în urma recensământului: fișierele informatice la Arhivele naționale, la *Centre des Archives Contemporaines de Fontainebleau*, iar documentele pe suport de hârtie, respectiv, fișele individuale, la Arhivele departamentale. Din 1926 până în 1989 recensămintele populației, sub forma fișelor individuale, au fost predate integral spre păstrare permanentă la Arhivele departamentale. Din constrângeri limitative ale spațiilor de depozitare, probabil și a altor motivații (mențiunea aceluiași caracteristici în structura și evoluția populației), în 1989, o circulară a Ministerului Culturii și Ministerului Finanțelor, prin Direcția Arhivelor Franței și Institutul de Statistică, a stabilit principiile de aplicare a unui eșantionaj „geografic” pentru păstrarea fișelor individuale ale recensământului populației din 1999 și predarea integrală doar a fișierelor informatice.

⁵ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, publicat de dr. Sabin Manuilă, directorul Recensământului general al populației, vol. I, București, Editura Institutului Central de Statistică, p. VIII.

⁶ *Ibidem*.

În legislația arhivistică franceză⁷, asemănător anexei nr. 6 și art. 22 din Legea Arhivelor Naționale ale României (16/1996), se precizează că termenul de accesibilitate spre consultare a recensămintelor este de 100 de ani de la data efectuării pentru documentele care conțin informații individuale, termen asupra căruia s-a revenit, prin derogare, datorită fenomenului general cu care se confruntă sălile de studiu ale Arhivelor occidentale reprezentat de genealogiștii profesioniști și, în special, non-profesioniști. Arhivele din Paris pun la dispoziția publicului larg de cercetători, prin sala de lectură, la secțiunea I, surse genealogice, *recensămintele populației*, listele nominative – fișele individuale⁸, care au fost microfilmate integral: *Dénombrements de population, listes nominatives, classées par arrondissement puis par quartier*⁹.

Canada, unul din statele cu organizare model a Arhivelor, integral informatizate, prezintă prin accesare directă pe internet recensămintele populației. Gérard Ermisse, în volumul său *Les Services de Communication des Archives au Public*, tipărit sub patronajul Consiliului Internațional al Arhivelor¹⁰, dă exemplul Arhivelor provinciei Nouveau-Brunswick din Canada, unde fiecare recensământ, cu informații asupra numelor, vârstei, locului de naștere, ocupațiilor, naționalității și alte informații importante referitoare la strămoși, a fost transcris, fișat în ordine alfabetică și introdus în colecția de documente a departamentelor canadiene, iar Arhivele Naționale din Canada au microfilmul acestora la Ottawa, care, la solicitarea cercetătorilor, se trimite în orice colț al statului, prin intermediul schimbului interbibliotecar.

Cel mai interesant exemplu îl constituie NARA (The U. S. National Archives & Records Administration), care conservă integral recensămintele, al căror termen de consultare este mai mic decât în statele europene, iar fișele individuale au fost microfilmate, astfel încât documentele de recensământ din 1790 până în 1930 sunt accesibile *on-line*. De reținut, că există un portal cu acces contra cost *www.genealogy.com* pentru recensămintele din 1790 până în 1930, în prezentarea căruia se precizează că o familie poate fi urmărită istoric, decadă după decadă, cu informațiile necesare privind data și locul nașterii părinților.

---

⁷ Hervé Bastien, *Droit des archives*, Direction des Archives de France, Paris, 1996, p. 96.

⁸ Archives de Paris, *Dossier d'accueil*, 2002, cotes de originaux, D.2M⁸:219-312/1926, 365-464/1931, 543-708/1936, 841-943/1946.

⁹ *Ibidem*, cotes des microfilms: 2 Mi^{1.N} 1926 (94 role), 2 Mi^{1.N} 1931 (109 role), 2 Mi^{1.N} 1936 (97 role), 2 Mi^{1.N} 1946 (53 role).

¹⁰ Gérard Ermisse, *Les Services de Communication des Archives au Public*, München, New Providence, London, Paris, 1994, p. 204.

imigrare, mutări, căsătorii, ocupații „and much more”. aceste date fiind indexate, formând *U. S. Census Collection* și facilitează cercetarea și valorificarea în diverse moduri: de exemplu, după recensământul încheierii Războiului Civil s-a extras lista veteranilor și văduvelor de veterani ai Războiului Civil.

3. Recensămintele populației (sec. XVIII-XX), izvoare documentare

Catagrafiile locuitorilor din Moldova și Țara Românească din secolele XVIII-XIX sunt recensăminte ale populației întocmite în scopul inventarierii plătititorilor de impozite și bărbaților apti pentru serviciul militar.

Recensămintele populației din Moldova și Țara Românească din anii 1772-1773 și 1774 au fost organizate în timpul Războiului ruso-turc din anii 1768-1774, din ordinul administrației militare ruse, de către dregători numiți de Divan¹¹. Recensămintele din anii 1772-1773 s-au păstrat doar parțial și numai sub forma unor copii rusești, însă cel din 1774 se păstrează integral în Arhiva Centrală de Stat a Federației Ruse, în fondul numărul 293, *Dosare moldovenești și munteneste*¹². Catagrafia din 1774, întocmită pe ținuturi, în limba română, conține listele capilor de familie din fiecare sat și categoria fiscală a locuitorilor înregistrați. Arhivele Naționale ale României dețin o copie microfilm a recensământului din 1774. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774 au fost publicate în Republica Moldova¹³.

Catagrafiile locuitorilor din Moldova, din 1820¹⁴, din 1832¹⁵, în baza *Regulamentului Organic*, care stabilea organizarea acestora din șapte în șapte ani¹⁶, în capitolul *Chipul facirii înscrierii sau catagrafiei*, din 1838¹⁷, din 1845¹⁸, din 1851¹⁹ și catagrafia din 1860 (numai pentru ținutul Iași)²⁰, cu descrierea

¹¹ Молдова ын эпока феудализмүлүй, Волүмүл VII, Партя I, реченсэминтеле популацией молдовей дин аний 1772-1773 ши 1774, Алкэтуря, күввинтүл интродуктив ши коментарниле де П.Г.ДМИТРИЕВ сүб редакция лүй П.В.ГОВЕТОВ, кандидат ын шттинце историче, Ёдитүра „Шттинца”. 1975, p. 9-10.

¹² *Ibidem*, p. 9.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ D.J.A.N. Iași, fond *Visteria Moldovei*, dosar 1-14/1820.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 582/1832.

¹⁶ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 192.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 257-263/1838.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 240, 241, 281, 285, 286, 290, 293, 294, 304, 307, 308/1845.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 380, 410-415, 417, 418, 433, 436/1851.

²⁰ *Ibidem*, dosar 50/1860.

caracteristicilor fiecăreia²¹, sunt sistematic consultate și citate fie în studii speciale, fie publicate integral, pe localități, pentru informații privind istoria socială, istoria economică, genealogie, demografie, toponimie, onomastică, antroponimie, sociologie etc.

Hotărârea de Guvern nr. 1079 din 8 octombrie 1990²² privind efectuarea Recensământului populației și locuințelor din România stabilește organizarea acestuia, atribuțiile personalului recențent, fondurile, prelucrarea și publicarea rezultatelor statistice etc., însă omite să specifice gestiunea și conservarea chestionarelor individuale. Astfel că, în 1994, Comisia Națională pentru Statistică, fiind cea care a prelucrat statistic și a publicat rezultatele recensământului, se adresează Direcției Generale a Arhivelor Statului (cu adresa nr. 1148 din 2 februarie 1994) pentru a prelua documentele referitoare la recensământ la nivelul tuturor județelor. Prin ordin circular (nr. 1330 din 4 februarie 1994), D.G.A.S. hotărăște preluarea de către filialele Arhivelor Statului a recensămintelor de pe raza județului de competență, de la Direcțiile de Statistică. Hotărârea de Guvern nr. 680 din 19 iulie 2001 privind organizarea și desfășurarea recensământului populației și al locuințelor din România în anul 2002 stipulează că „după publicarea rezultatelor finale ale recensământului populației și al locuințelor, întreaga arhivă cuprinzând formularele individuale privind persoanele va fi preluată spre păstrare de către Direcțiile Județene ale Arhivelor Naționale, respectiv, de către Direcția Arhivelor Naționale a Municipiului București”²³.

În depozitele Arhivelor Naționale, la majoritatea direcțiilor județene se află fișele individuale ale recensământului din 1992, iar Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale le-a preluat și pe cele din 2002.

Deși indicatorul termenelor de păstrare a documentelor create de Direcția Centrală de Statistică, însoțit de instrucțiunile privind înregistrarea, gruparea în dosare, păstrarea, evidența, consultarea și selecționarea documentelor, scrise și tipărite, a sigiliilor și ștampilelor în Direcția Centrală de Statistică, aprobate de D.G.A.S. în 1974 (adresa nr. 4103 din 21 octombrie 1974), aplicate în continuare, la nivel local, fixează termenul de păstrare „permanent” pentru „rezultatele recensămintelor populației, clădirilor și locuințelor, lucrări de analiză, tabulograme, situații centralizatoare și tabele statistice”, pentru „materialele privind metodologia și prelucrarea recensămintelor populației, clădirilor și locuințelor”, în timp ce pentru „materialele de bază (formulare sau

---

²¹ Gh. Ungureanu, *Catagrafiile moldovenești până la 1860*, în *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. I, Iași, 1947, p. 83-91.

²² Hotărâre de Guvern privind efectuarea Recensământului populației și locuințelor din România, în „Monitorul Oficial” nr. 113 din 16 octombrie 1990.

²³ „Monitorul Oficial” nr. 439 din 6 august 2001.

fișe de recensământ, mape de recensământ, borderoul formularelor aflate în mape etc.”, termenul de păstrare este temporar, fie la nivel central până la efectuarea următorului recensământ, fie la nivel local trei ani. Chiar și pentru materialele de la nivel central se precizează într-o notă că dacă aceste formulare de recensământ au fost prelucrate electronic, pot fi propuse de Comisia de selecționare a Direcției Centrale de Statistică spre scoatere din arhivă și predare „la topit” la expirarea termenului de trei ani de la terminarea prelucrării datelor din formularele respective, păstrându-se numai benzile magnetice până la prelucrarea următorului recensământ.

După știința noastră, documentele recensămintelor, în mod compact, se păstrează doar la Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale, ca fond *Recensământul agricol din 1930-Ciuc* și la Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *Recensământul din 1941* și *Recensământul agricol și al populației din 1948*. Desigur, în fondurile primăriilor comunale sau fondurile create de direcțiile de statistică județene sau regionale se mai găsesc recensăminte parțiale.

Acum, când științele auxiliare ale istoriei sau de graniță, interdisciplinare – genealogia, onomastica, antroponimia, toponimia, demografia, geografia istorică, alături de sociologie, statistică, istoria socială și istoria economică – iau amploare ca preocupări, selecționarea recensământului din 1992 sau din 2002 este riscantă, determinând pierderi de informații bogate și totale ca arie geografică. Precizăm că datele statistice, inclusiv bazele de date pe suport magnetic sunt importante pentru stat și administrație, în general, pentru statistică, în special, însă pentru cercetare sunt nesatisfăcătoare datorită gradului ridicat de generalizare. De asemenea, menționăm că bazele de date constituite de direcțiile județene de statistică sunt anonime, fără referințe individuale. A păstra primul recensământ complet pe care-l avem în depozitele noastre, în condițiile în care este realizat după aproximativ 50 ani de comunism, este o obligație pentru viitorime, prin consistența informațiilor incluse, cum credem că este cazul și pentru cel din 2002. Perioada de tranziție, de prefaceri în toate domeniile, se reflectă în concluziile și previziunile extrem de pesimiste, date deja publicității. Lipsa de spațiu, în condițiile în care recensământul își va păstra calendarul decenal, poate constitui o problemă pentru Arhivele Naționale, dar, în acest caz, se impune analizarea acestei problematice de selecționare a documentelor recensământului și de stabilire a unor criterii pentru păstrarea permanentă, integrală sau în eșantioane, a recensămintelor viitoare.

Recensământul din 1992, posibil și recensământul din 2002, după preluare, pot fi integrate firesc la creatorul lor. Direcția Județeană de Statistică sau, asemănător Colecției de Stare Civilă, se pot constitui în fond sau colecție distinctă. Este o normă metodologică pasibilă a fi pusă în aplicare după dezbateră sau analizarea ei.

Résumé

Après une brève présentation générale de l'importance du recensement à l'échelle historique, l'auteur le présente du point de vue de l'archiviste. Elle invoque l'exemple français, canadien et américain, où on pratique les méthodes d'échantillonnage géographique et la mise en ligne.

Pour la Roumanie, les plus anciens recensements s'appellent catagrafii et on a pu conserver, même si incomplètes, des statistiques qui datent depuis 1772-1773. De nos jours, la numérisation des résultats des recensements permet de ne pas considérer comme documents permanents les formulaires individuels, mais seulement les résultats centralisés.

Pour leur importance historique, les recensements de 1992 et 2002 constituent une source importante de recherche. Ceux-ci reflètent la situation économique de la population après le communisme et les transformations sociales dans la première décennie après.

L'archiviste est responsable, en préservant ces documents, devant plusieurs disciplines scientifiques: l'histoire sociale, l'histoire économique, généalogie, démographie, toponymie, antroponymie, sociologie....